

מתי הסתיימה האנתפאדה השנייה?

יונתן שכטר

פתח דבר

זמן תחילתה של האנתפאדה השנייה, היא אנתפאדת אל-אקצא, נתון במחלוקת בקרב חוקרים, פוליטיקאים וצדדים אחרים בעלי עניין. לדעת רבים, תחילתה בשבוע האחרון של חודש ספטמבר 2000. לדעת אחרים, זרעי האלימות ניטעו לפני כישלון השיחות שהתנהלו בין אהוד ברק ובין יאסר עראפת בקמפ דייויד בחודש יולי של אותה השנה.¹

ככל שיהיה מועד תחילתה של האנתפאדה השנייה נתון במחלוקת, הסכמה מועטה יותר קיימת באשר לתאריך סיומה או לשאלה אם היא הסתיימה כלל. אחדים סבורים כי היא הסתיימה – או דעכה לעתה – עם מותו של עראפת בנובמבר 2004, ואילו אחרים חושבים כי היא הסתיימה בעקבות ההפוגה שהושגה בין אריאל שרון ובין מחמוד עבאס זמן קצר לאחר בחירתו של עבאס בתחילת שנת 2005 לראש הרשות הפלסטינית.² ואולם בהיעדר קונצנזוס בדבר ההגדרה של אנתפאדה (כגון מהם מאפייניה העיקריים – מרד עממי? מאבק מזוין?) קשה לזהות את גבולותיה במדויק. אי לכך יש הסבורים כי זו לא הסתיימה כלל אלא גילוייה, מאפייניה והאינטרסים של שחקניה הם שהשתנו.

מאמר זה ינסה לזהות את מועד סיומה של האנתפאדה השנייה באמצעות התמקדות בשכיחותם של פיגועי ההתאבדות, שהיו מרכיב חשוב, אם לא החשוב ביותר, באלימות שאפיינה אותה. כפי שהדבר מצוין במקום אחר בחוברת זו, פיגועי ההתאבדות מעניינים במיוחד בשל התפקיד הסמלי והמרכזי שהם מילאו בחמש השנים הראשונות של ההתקוממות.³ האנתפאדה השנייה, להבדיל מקודמתה, אופיינה בפיגועי טרור תכופים הן בתוך מדינת ישראל עצמה והן בתחומי יהודה, שומרון ורצועת עזה. פיגועי ההתאבדות, אשר כמעט כולם בוצעו במחצית הראשונה של העשור, גרמו יותר קרבנות מכל טקטיקת טרור אחרת בתקופה שבין

ד"ר יונתן שכטר הוא חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

2000 ל-2009 – 43 אחוזים מן האבדות בנפש.⁴ התקפות אלה זכו, וזוכות גם כיום, בתמיכה עממית פלסטינית נרחבת,⁵ והם היו מוקד העניין של ארגוני מחבלים פלסטיניים שהתחרו אלה באלה על תמיכת הציבור.⁶ תכיפותם הגבוהה של פיגועי ההתאבדות בערים שונות בכל רחבי ישראל מילאה תפקיד חשוב בשמירת מקומה של האנתפאדה השנייה בראש סדר היום הציבורי משנת 2000 עד 2005; לא הייתה זו אז בעיה של "השטחים" או כזו שנגעה לחיילים או למתנחלים בלבד. בעבור מרבית הישראלים, הדאגה היומית בדבר האלימות שהייתה כרוכה באנתפאדה דעכה בד בבד עם דעיכתם של פיגועי ההתאבדות. לאלימות אחרת מצד פלסטינים, ובייחוד שיגור הטילים בעלי הטווח והיעילות המוגבלים, הייתה עד כה השפעה מצומצמת הרבה יותר על מרקם החיים, על הכלכלה ועל הפוליטיקה בישראל.

מתי ומדוע פסקו פיגועי ההתאבדות?

השימוש ואי השימוש של ארגוני הטרור הפלסטיניים בטקטיקת הפיגועי ההתאבדות מושפעים מגורמים רבים. קבלת ההחלטות הנוגעות להתקפות מסוג זה וכן היכולת להוציאן מן הכוח אל הפועל אינן נושא שאפשר לפתור בהסבר פשוט. מדובר במכלול של גורמים מדיניים, פנימיים וחיצוניים, ומבצעיים שקשה לבודדם, שמשפיעים האחד על השני כמו גם על הסיכויים שאירגוני הטרור ינסו לפגוע ועל הסיכויים שהנסיונות הללו יצליחו.

שלושה ציוני דרך תרמו לירידה שחלה בפיגועי ההתאבדות במהלך האנתפאדה השנייה, וכל אחד מהם הגיע כתגובה להתפתחויות מבצעיות או מדיניות שונות. הראשון הוא יציאת צה"ל למבצע "חומת מגן" לאחר רציחתם של שלושים איש על ידי מחבל מתאבד בארוחת ליל הסדר במאוס 2002 במלון פארק בנתניה (פיגוע ההתאבדות ה-53 של האנתפאדה השנייה, לפי נתוני משרד החוץ הישראלי). המבצע כלל את כניסתם המחודשת של כוחות צה"ל לערים המרכזיות בגדה המערבית (בית לחם, ג'נין, שכם, קלקיליה ורמאללה), שהיו נתונות לשליטה פלסטינית מאז הסכמי אוסלו ושיחות ההמשך שהתקיימו בשנות התשעים. המבצע הוביל למותם או לתפיסתם של מחבלים וחשודים בפעילות טרור ולגילויים של 23 מעבדות להרכבת מטעני חבלה.⁷

נראה כי השפעותיו של מבצע "חומת מגן" באו לידי ביטוי כעבור זמן. עשרה פיגועי התאבדות בוצעו בזמן התנהלותו, אולי בניסיון להצביע על חוסר תועלתו במניעתן של התקפות מעין אלה וכדי להפגין את כוחם של הארגונים שמצאו את עצמם נתונים למתקפה של צה"ל; ואכן, בחודש שלאחר ההתקפה במלון פארק היו שבע התקפות (יותר התקפות משהיו בחודש שלפני כן), שש מהן בתוך תשעה ימים (19–27 במאי). קצב הפיגועים ירד באופן משמעותי בהמשך 2002. אף על

פי שפיגועי ההתאבדות הגיעו לשיאם עם 53 אירועים בשנת 2002, כשני שלישים מהם (36) בוצעו במחצית הראשונה של השנה.

נראה כי מבצע "חומת מגן" תרם לירידה בפיגועי ההתאבדות הן ישירות והן בעקיפין. ככל הנראה בעקבות מעצרים או מותם של פעילי הטרור ובעקבות ההרס של תשתיות ארגוני הטרור. בעקבות המבצע נעשתה הוצאתם של פיגועי ההתאבדות מן הכוח אל הפועל מסובכת יותר לאורך זמן. יתרה מכך, הפריסה המחודשת של כוחות צה"ל בתוך הערים הגדולות של הגדה המערבית וסביבת העניקה הזדמנויות רבות יותר לפיתוח ולניתוח מודיעין שנועד לבלום את התקפות הטרור לפני ביצוען (על פי המדווח, רשמה ישראל גם שיא בחיסולים הממוקדים שבוצעו בשנת 2002 – 78 חיסולים).⁸ ייתכן שגם הרצון להימנע מעימות חזיתי עם צה"ל, כפי שהודגם במהלך המבצע המקיף בג'נין ושככל הנראה תרם להרתעה מסוימת של הפעילות החבלנית.

אף שאי-אפשר למדוד במדויק את השפעתו של כל אחד מן הגורמים, המגמה הסטטיסטית שנורשמה בתקופה ההיא ראויה לציון. משנת 2002 עד שנת 2003 ירד מספרם של פיגועי ההתאבדות בחמישים אחוזים: מ-53 ל-26.⁹

בשנת 2004 הוביל ציון הדרך השני לעוד ירידה של יותר ממחצית (לכדי 12 פיגועי התאבדות). השנה התאפיינה בפעילות נרחבת של צה"ל בגדה המערבית וברצועת עזה, לרבות חיסולם הממוקד של מנהיגי חמאס השייח' אחמד יאסין ועבד אל-עזיז רנטיסי, וגם – צעד שהוא ככל הנראה משמעותי יותר – בשנה זו הושלמה בנייתם של חלקים נרחבים של גדר ההפרדה בין ישראל ובין הגדה המערבית. מכיוון שקיימת גדר סביב רצועת עזה מאז 1994 (השנה שבה התרחש פיגוע ההתאבדות הראשון בשטחי הקו הירוק לאחר הפיגוע הראשון מסוג זה בגדה המערבית ב-1993), רוב המפגעים המתאבדים הפלסטינים שוגרו לשטחי ישראל מהגדה המערבית. אף שגדר ההפרדה נתונה במחלוקת בגלל התוואי בו מוקמה, קיימת תמימות דעים באשר ליעילותה בגרימת קושי למחבלים מתאבדים להגיע ליעדיהם; אפילו מנהיגי חמאס והג'האד האסלאמי הפלסטיני הודו בכך.¹⁰

ציון הדרך השלישי הוא למעשה אוסף של החלטות מדיניות שקיבלו גורמים ישראליים ופלסטיניים בשנת 2005 או סמוך לה, כאשר מספר פיגועי ההתאבדות שיצאו מן הכוח אל הפועל ירד לשמונה ומספר ניסיונות הפיגוע שסוכלו ירד בסך של 71 אחוזים: מסך של 159 לסך של 46.¹¹ בשנת 2005 הגביר חמאס את פעילותו הפוליטית הממוסדת, הלא אלימה, שייתכן כי הייתה תחליף במידת מה לפעילותו החבלנית. חמאס השתתף באותה השנה בבחירות לרשויות המקומיות, ואף זכה בהן לתוצאה טובה, ואף על פי שהארגון לא השתתף בבחירות לנשיאות בחודש פברואר, הוא החליט להצטרף לבחירות לרשות המחוקקת, שהתקיימו בחודש ינואר 2006.

למרות שבשנת 2005 ראה חמאס בארגון פתח יריב פוליטי, הקרע האלים בין שתי התנועות והבידול בין השטחים (עזה מול יהודה ושומרון) התרחש רק שנתיים מאוחר יותר. נראה כי החלטתו של חמאס להשתתף במסע הבחירות לפרלמנט, שהתנהלו במהלך 2005 הובילה חלק מן המנהיגות שלו לכל הפחות, להכיר בצורך למתן את יחס הארגון לרשות הפלסטינית בהנהגתו של ארגון פתח, עד כדי פרסום הודעה, שלפיה התכוון חמאס להצטרף להצהרת ההפוגה בין ראש הממשלה שרון ובין מחמוד עבאס, שנחתמה בחודש פברואר 2005. על רקע האיבה השוררת בין שתי התנועות מאז, בולטת הצהרתו של מחמוד א-זאהר בזמנו, אשר ניתנה כדי להצדיק את כוונתו של חמאס לדבוק בהסכם ההפוגה, שלפיו "אם ישראל תמשיך בשקט, אז אנו [חמאס] נמשיך [בן], שכן אנו מחויבים לאבו-מאזן".¹²

2005 הייתה גם השנה שמדינת ישראל התנתקה בה חד-צדדית מרצועת עזה (צעד שאריאל שרון הכריז עליו עוד בחודש דצמבר 2003). אפשר להסביר חלק מן הירידה שחלה בהתקפות בשנת 2004, ובייחוד בשנת 2005, באי-רצונם של הארגונים הפלסטיניים לתת בידיה של ישראל אמתלה כלשהי כדי לעכב את נסיגתה או כדי לשנות את דעתה.

מלבד שלושת ציוני הדרך שפורטו לעיל, נקטה ישראל במשך כל התקופה הנדונה מערכה אינטנסיבית של סיכולים ממוקדים שנועדה לשבש את פעילות הטרור, לפגוע בתשתית הארגונית של ארגוני הטרור ולגרום לחבריהם להיות עסוקים בהשרדותם האישית. למרות היותם של הסיכולים הממוקדים שנויים במחלוקת, וכפופים לפסיקת בג"צ מאז 2006, הם גבו מחיר כבד מדרג הביניים והדרג הבכיר של חמאס, ופגעו עוד ביכולתו לפעול.¹³

שלושה ציוני הדרך והשיקולים השונים הוצגו אמנם בנפרד ובאופן כרונולוגי, אך ההשפעות שלהם היו ועודן נצברות. בשנת 2005 ניצב חמאס מול פעילות אינטנסיבית הן של צה"ל והן של שירות הביטחון הכללי בגדה המערבית, מול גדר הפרדה וכן מול רצון להגביל את האיום שהתבטא בסיכולים הממוקדים נגד הארגון, מול נטייה להיות פעיל יותר בזירה המדינית הפלסטינית, ולבסוף מול הרצון שלא לעכב עוד את נסיגתו המתוכננת של צה"ל מרצועת עזה. לכן, הירידה הניכרת, שנרשמה במספר הפיגועים שבוצעו ושל אלה שלא יצאו לפועל מסיבות שונות, משקפת תוצאה של שילוב בין מאמצים מצד ישראל להגביל את יכולותיו של הארגון ובין היווצרותם של תמריצים פנימיים וחיצוניים כאחד שלא לפגוע בישראל. בסיכומו של עניין, פיגועי ההתאבדות של חמאס הצטמצמו משום שביצועם נעשה קשה יותר ומשום שההימנעות מהם תאמה את האינטרס של הארגון. כפי שיידון להלן, חישוביהם של ארגונים אחרים היו שונים, והביאו עמם תוצאות שונות מבחינת החלטותיהם להמשיך ולנסות לפגוע בישראל.

מן הראוי לציין כי המאמצים המרובים, מרביתם מצד ארצות הברית, שהושקעו מתוך כוונה להגיע להפסקת אש בין הצדדים, בייחוד בשנים הראשונות של האנתפאדה השנייה, לא נשאו פרי. אין בכך כדי לומר כי דינה של התערבות חיצונית נחרץ מלכתחילה להיכשל. בסופו של דבר יפעל חמאס, כמו ארגונים אחרים, על פי האינטרסים שלו. התיווך והמשא ומתן יישאו פרי רק כאשר יעלה בידם ליצור תמריצי נגד לשימוש בטרור, כמו שהיה בשנת 2005 וכמו שאפשר לטעון כי קורה עד העת הזו.

בשנים שחלפו מאז 2005 פחת מספר הניסיונות לבצע פיגועי התאבדות, ולא שב לרמה של שנת 2004. בו בזמן ירד עוד מספר ניסיונות הפיגוע שהצליחו להתממש, לשישה בשנת 2006, לאחד בשנת 2007 ובשנת 2008 ולאפס בשנת 2009. ניתן להתווכח על השאלה האם האנתפאדה השנייה הסתיימה בשנת 2005, אך עובדה היא כי פיגועי ההתאבדות הנרחבים שהיו קשורים בה אכן באו לסיומם באותה השנה.

ארגונים שונים, אינטרסים שונים

המספר המצטבר של פיגועים אינו מספר את הסיפור כולו. בכל הקשור לפיגועי התאבדות חמאס ככלל נצר את האש מאז שנת 2005. מאז אוגוסט של אותה השנה לא נטל חמאס אחריות לפיגוע התאבדות כלשהו.¹⁴ עובדה זו, אולי יותר מכל דבר אחר, מעידה כי הנהגת חמאס קיבלה החלטה אסטרטגית שמשמעותה לזנוח את פיגועי ההתאבדות. הג'האד האסלאמי, לבד או בשיתוף פעולה עם גדודי אל-אקצא, קיבל אחריות כמעט לכל פיגועי ההתאבדות – שמונה במספר – שבוצעו מאז. מעניין לציין כי אפילו התקפות אלה נחשבות "אחרי האנתפאדה השנייה", משום שבאותה תקופת זמן (2005) גורמים רשמיים בגדודי אל-אקצא ובפתח איימו להתחיל באנתפאדה שלישית.¹⁵ לא היה זה סביר כי הם יבטאו איום מעין זה אילו סברו שהאנתפאדה השנייה מתקיימת עדיין. לשון אחר, נראה כי קיימת

מידה של הסכמה, הן במלל והן במעשה, לכל הפחות בין חמאס ובין פתח, בנוגע לכך כי האנתפאדה השנייה הסתיימה בשנת 2005.

את השוני בין הפעילות של הג'האד האסלאמי ובין הפעילות של חמאס אפשר לפרש בכמה דרכים. שני ארגונים אלה נבדלים באופן משמעותי. הג'האד האסלאמי היה תמיד ארגון קטן יותר, קיצוני יותר בעמדותיו וחשוף

פחות ללחץ ציבורי (חלקית, בשל שאיפותיו הפוליטיות המוגבלות) ומקורב יותר לאיראן. לכן שיקוליו של הג'האד האסלאמי באשר לעיתוי ביצוע הפיגועים – גם הם נבדלים. אפשרות נוספת היא כי חמאס רואה בג'האד האסלאמי מעין מיופה

ניתן להתווכח על השאלה האם האנתפאדה השנייה הסתיימה בשנת 2005, אך עובדה היא כי פיגועי ההתאבדות אכן באו לסיומם באותה השנה

כוח וכי הוא מאפשר לו לבצע התקפות מזדמנות על ישראל, אך חוסך מעצמו את המעמסה (והיוקרה הפוטנציאלית) הנזקפת מנשיאה באחריות. ישראל ניסתה להגביל אפשרות זו באמצעות ראייתה בתנועת חמאס אחראית לכל פעילות טרור שמקורה ברצועת עזה. גישה זו נשאה פירות מסוימים בשנים האחרונות, כאשר חמאס פעל כדי לרסן את התקפות הטילים של הג'האד האסלאמי ושל ארגונים אחרים מרצועת עזה לשטח ישראל.¹⁶

מכיוון שהעלייה שנרשמה בהתקפות הטילים מרצועת עזה התרחשה במקביל לירידה בפיגועי ההתאבדות ובניסיונות לפיגוע שסוכלו בשנת 2005, יש הטוענים כי האנתפאדה ממשיכה להתקיים אבל באמצעים אחרים. ההתמקדות בשימוש ברקטות/נשק תלול מסלול מייצגת התפתחות טקטית שנגזרת מהקושי שבפניו עמוד הארגונים להוציא פיגועי התאבדות מן הכוח אל הפועל. באופן דומה פיגועי התאבדות מהווים תגובה לקשיים שישיראל הציבה בפני מפגעים שביקשו להטמין מטעני חבלה במקומות ציבוריים. אין ספק כי מגמה זו של התרחקות מפיגועי התאבדות אינה נחמה בעבור תושבי העיר שדרות ויישובים אחרים הנמצאים בטווח הטילים. עם זאת, השפעתן של התקפות הטילים על החיים ברחבי מדינת ישראל מחווריה לעומת זו שהייתה לפיגועי ההתאבדות שהיו במדינה בשנים 2000–2005. לפחות עד כה, המעבר לירי תלול מסלול משקף גרסיה מסוימת מבחינת יעילותו עד כי קשה לראות בו המשך ישיר לפיגועי ההתאבדות. הרעיון כי אלפי הטילים שנורו עד כה מציינים את הארכתה של האנתפאדה השנייה, גם הוא אינו משכנע.

סיכום

ישראל הצליחה במידה רבה לעצור את פיגועי ההתאבדות שהיו המאפיין הקטלני ביותר של האנתפאדה השנייה. ראוי לציין שתנועת חמאס לא קיבלה אחריות לפיגוע התאבדות כלשהו מאז 2005. עם זאת, הסכסוך הבסיסי נותר על כנו, וחמאס, הג'האד האסלאמי וארגונים אחרים ממשיכים להתנגד לחתימה על הסכם שלום עם ישראל. אין סיבה של ממש להאמין כי פיגועי ההתאבדות אינם בבחינת איום עוד או כי ההתפתחות הטקטית שהובילה להתקפות הטילים פסקה. אף שלא אירעו פיגועי התאבדות בשנת 2009, נמנעו 36 ניסיונות תקיפה. העבודה של כוחות הביטחון הישראליים ראויה להערכה, אך אין זה הגיוני לצפות לשיעור הצלחה של מאה אחוזים בכל הנוגע למניעת הוצאתם של פיגועים מן הסוג הזה מן הכוח אל הפועל. בו בזמן הן חמאס והן ארגונים אחרים ממשיכים להשקיע ברכישת טילים בעלי טווח ארוך יותר ויותר, כדי לשים שוב את הערים המרכזיות של מדינת ישראל על הכוונת.

פיגועי ההתאבדות היו ללא ספק טקטיקת טרור יעילה וסמל של האנתפאדה השנייה, אך הם לא מהווים מרכיב חיוני של אנתפאדה שלישית. התקוממות חדשה עשויה להתאפיין בביטויי אלימות שונים כמו התקפות טילים נרחבות, או כמו שהציעו אחדים זה מכבר,¹⁷ בביטויי מחאה לא אלימים.

הערות

- 1 ראו: מאמרו של גיורא איילנד, "צה"ל באנתפאדה השנייה", המופיע בגיליון זה.
- 2 Jerusalem Media and Communication Centre, "Second Intifada", <http://www.jmcc.org/fastfactspag.aspx?tname=88>; Sever Plocker, "2nd Intifada Forgotten", Ynetnews, June 22, 2008, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3558676,00.html>.
- 3 ראו מאמרו של יורם שוויצר, "צמיחתם ודעיכתם של פיגועי ההתאבדות" המופיע בגיליון זה.
- 4 שירות הביטחון הכללי, "ניתוח מאפייני הפיגועים בעשור האחרון". http://www.shabak.gov.il/SiteCollectionImages/Hebrew/TerrorInfo/decade/DecadeSummary_he.pdf
- 5 ראו למשל:
Jerusalem Media and Communication Centre, Poll No. 39 Part I, December 2000 – "On Palestinian Attitudes towards Politics including the Current Intifada", <http://www.jmcc.org/Documentsandmaps.aspx?id=460>; Pew Global Attitudes Project, "Palestinian Territories: Support for Suicide Bombing", <http://pewglobal.org/database/?indicator=19&country=168>
- 6 Anat N. Kurz, *Palestinian Uprisings: War with Israel, War at Home* (Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2009), p. 58.
- 7 "מבצע חומת מגן (2002)", Ynetnews, 12 במרץ 2009. <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3685678,00.html>
- 8 The Palestinian Human Rights Monitoring Group, cited in Hillel Frisch, *Motivation or Capabilities?: Israeli Counterterrorism against Palestinian Suicide Bombings and Violence*, Mideast Security And Policy Studies No. 70, The Begin-Sadat Center For Strategic Studies, Ramat Gan, Israel 2006, p. 15.
- 9 מידע מטעם שירות הביטחון הכללי בדבר פיגועים שסוכלו זמין משנת 2004.
- 10 Intelligence and Terrorism Information Center, "The Leader of the Palestinian Islamic Jihad again Admits that the Israeli Security Fence Built by Israel in Judea and Samaria Prevents the Terrorist Organizations from Reaching the Heart of Israel to Carry Out Suicide Bombing Attacks", March 26, 2008, http://www.terrorism-info.org.il/malam_multimedia/English/eng_n/html/ct_250308e.htm
- 11 ראו הערה 4.
- 12 Molly Moore, "Palestinian, Israeli Leaders Pledge to End Attacks", *Washington Post*, February 9, 2005. ההדגשה שלי.

- 13 Daniel Byman, "Do Targeted Killings Work?" *Foreign Affairs*, March/April 2006: p. 103.
- 14 משרד החוץ: "פיגועי התאבדות ופיגועי נפץ אחרים בישראל מאז הצהרת העקרונות (ספטמבר 1993)" <http://www.mfa.gov.il/MFA/Terrorism-+Obstacle+to+Peace/> Since.html. (ספטמבר 1993) Palestinian+terror+since+2000/Suicide+and+Other+Bombing+Attacks+in+Israel+ קיים פער קטן בין מספר הפיגועים שמשרד החוץ מדווח עליהם ובין מספר הפיגועים ששירות הביטחון הכללי מדווח עליהם, ואולם המגמה שהם מייצגים זהה.
- 15 Ali Waked, "Third Intifada is almost here", ynetnews, September 28, 2005. <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3148681,00.html>.
- 16 " Hamas 'Working to Curb Gaza Rocket Attacks,'" BBC, April 2, 2010, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8601171.stm>.
- 17 Shaul Mishal and Doron Mazza, "Preempting a 'White Intifada,'" *Ha'aretz*, February 22, 2010.